

เศรษฐกิจสีเขียว (Green Economy) : แนวคิดและประเด็นท้าทายสำหรับประเทศไทย

ศุจิตรา วาสนามดำรงดี*

1. บทนำ

ในช่วงสามปีที่ผ่านมา โครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (United Nation Environmental Programme: UNEP) ได้มีการนำเสนอแนวคิด “เศรษฐกิจสีเขียว” หรือ Green Economy ว่าเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยได้มีการจัดทำรายงานฉบับสำคัญ “Towards a Green Economy : Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication” (UNEP, 2011) และนำเสนอแนวคิดนี้ในการประชุม United Nations Conference on Sustainable Development (UNCSD) หรือ “การประชุม Rio+20” ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 2012 โดยผลการประชุมได้เสนอให้ประเทศสมาชิกทั้งหลายจัดทำนโยบายเศรษฐกิจสีเขียวที่เหมาะสมกับประเทศตัวเอง อย่างไรก็ตาม ในประเทศไทย ประชาชนหรือแม้แต่แวดวงวิชาการยังมิได้ตระหนักหรือมีความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวมากนัก บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์ที่จะนำเสนอแนวคิด ความเคลื่อนไหวในเวทีระหว่างประเทศและในประเทศ รวมทั้งชี้ให้เห็นประเด็นท้าทายและข้อเสนอแนะสำหรับการนำแนวคิดนี้มาปรับใช้ในสังคมไทย

ภาพประกอบจาก www.thegreeneconomy.com

2. แนวคิดและความเคลื่อนไหวในเวทีโลก¹

2.1 นิยามและพัฒนาการของแนวคิด

โครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (UNEP, 2011) ได้กำหนดความหมายอย่างกว้างของเศรษฐกิจสีเขียวไว้ว่าหมายถึง “ระบบเศรษฐกิจที่นำไปสู่การยกระดับคุณภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์ เพิ่มความเป็นธรรมทางสังคม และในขณะเดียวกันก็สามารถลดความเสี่ยงทางด้านสิ่งแวดล้อม และปัญหาความขาดแคลนของทรัพยากรลงได้”² และอยู่บนพื้นฐานยุทธศาสตร์ 3 ประการหลัก คือ การปลดปล่อยคาร์บอนในระดับที่ต่ำ การใช้ทรัพยากรและพลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ และการป้องกันและลดการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพและการบริการของระบบนิเวศ ทั้งนี้ ในเอกสารของ UNEP ได้กล่าวไว้ว่า โดยเจตนาเริ่มต้นแล้ว แนวคิดเรื่องเศรษฐกิจสีเขียวนี้ ไม่ได้เป็นเป้าหมายที่แตกต่างหรือจะมาแทนที่แนวคิดเรื่อง “การพัฒนาที่ยั่งยืน” ซึ่งเป็นเป้าหมายในแผนปฏิบัติการ 21 (Agenda 21) หากแต่แนวคิดนี้มีมุมมองว่า การจะพัฒนาไปสู่เป้าหมายความยั่งยืนได้ จำเป็นต้องมีการจัดการให้ระบบเศรษฐกิจเป็นไปในทิศทางที่ถูกต้อง (getting the economy right) โดยแนวทางของเศรษฐกิจสีเขียวก็เป็นหนึ่งในรูปแบบของการแก้ปัญหาดังกล่าว (UNEP 2011, p.16)

อันที่จริงแล้วเรื่องเศรษฐกิจสีเขียวไม่ใช่แนวคิดใหม่ แนวคิดนี้แฝงอยู่ภายใต้แนวคิด “การพัฒนาที่ยั่งยืน” (Sustainable Development) ซึ่งมีพัฒนาการของแนวคิดและนโยบายมาตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1980 โดยการพัฒนาที่ยั่งยืนตามคำนิยามคณะกรรมการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development: WCED) ในรายงานเรื่อง “Our Common Future” (หรือที่รู้จักในชื่อ Brundtland report) คือ “การพัฒนาที่สามารถตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่บั่นทอนความสามารถของคนรุ่นต่อไปในอนาคตในการที่จะตอบสนองความต้องการของตนเอง”³ อีกทั้งการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องมีความสมดุลของกระบวนการพัฒนาของเสาการพัฒนาทั้งสามเสา คือ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ที่จะต้องพัฒนาไปด้วยกันทั้งสามด้านและจะต้องไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งกัน (หรือหากจะเกิดความขัดแย้งกันบ้าง ต้องมั่นใจว่าแนวทางการพัฒนาจะต้องก่อให้เกิดผลประโยชน์มากกว่าผลเสีย)⁴

ถึงแม้แนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวจะมีฐานคิดเดียวกับแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่ก็มีมุมมองและจุดเน้นที่แตกต่างกัน กล่าวคือ แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการนำประเด็นสิ่งแวดล้อมมาเชื่อมโยงกับการพัฒนา มุ่งเน้นการแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม ในขณะที่แนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวเห็นว่า เสาด้านเศรษฐกิจเป็นสาเหตุของการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน จึงต้องมีการปฏิรูประบบเศรษฐกิจให้คำนึงถึงสิ่งแวดล้อมและความเป็นธรรมทางสังคมมากขึ้น อาจกล่าวได้ว่า แนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวที่เสนอโดย UNEP นั้นได้รับอิทธิพลมาจากกลุ่มนักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม ดังจะเห็นได้จากหนังสือ “Blueprint for a Green Economy” ซึ่งได้มีการตีพิมพ์ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1989 (Pearce, Markandya, and Barbier, 1989) นักวิชาการกลุ่มนี้เห็นว่า ระบบเศรษฐกิจที่เป็นอยู่นำไปสู่การทำลายทุนด้านทรัพยากรธรรมชาติ เป็นการพัฒนาที่ไม่ยั่งยืน และได้เสนอแนวทางแก้ไขโดยให้มีการประเมินมูลค่าของสิ่งแวดล้อม ใช้นโยบายด้านราคาและเปลี่ยนกฎกติกาเพื่อรวมมูลค่าของสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในกลไกตลาด และปรับเปลี่ยนการประเมินวัดผลิตภัณฑ์มวลรวมในประเทศ (Gross Domestic Product: GDP) ให้รวมความสูญเสียด้านสิ่งแวดล้อม

¹ เนื้อหาส่วนใหญ่สรุปจากสถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม (2555)

² Green economy as one that results in improved human well-being and social equity, while significantly reducing environmental risks and ecological scarcities (UNEP, 2011, p.16)

³ “Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs” http://en.wikipedia.org/wiki/Our_Common_Future

⁴ แนวคิดดังกล่าวได้นำมาใช้ในการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ยั่งยืน หรือ Earth Summit ที่นครริโอ เดอ จาเนโร เมื่อปีค.ศ.1992 ซึ่งนำไปสู่ผลผลิตที่สำคัญ ได้แก่ ปฏิญญาริโอว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (Rio Declaration on Environment and Development) และแผนปฏิบัติการ 21 (Agenda 21) ซึ่งเป็นแผนแม่บทของโลกเพื่อให้ประเทศชาติยึดถือเป็นแนวทางในการกำหนดแผนพัฒนาประเทศให้นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

แม้ว่าแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวจะมีการนำเสนอมาก่อนข้างานแล้ว แต่แนวคิดดังกล่าวเพิ่งได้รับความสนใจอย่างมากในช่วงห้าปีที่ผ่านมา เมื่อประชาคมโลกตระหนักถึงการพัฒนาด้านที่หันเหออกจากเส้นทางของการพัฒนาที่ยั่งยืนจนส่งผลให้เกิดปัญหาการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่กำลังเป็นวิกฤติด้านสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน ประจวบกับการเกิดวิกฤติการณ์ด้านอาหาร การเงินและพลังงานในช่วงปีค.ศ. 2007-2008 จากที่โลกได้เผชิญกับวิกฤติการณ์ทั้งในด้านเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมดังกล่าว UNEP จึงได้จัดทำรายงาน ชื่อ “Global Green New Deal” เผยแพร่ในปีค.ศ. 2009 ขอมรับถึงปัญหาความไม่ยั่งยืนของการพัฒนาที่ส่งผลให้เกิดวิกฤติในด้านต่างๆ และมีชุดข้อเสนอต่อรัฐบาลประเทศต่างๆ ให้มีการปฏิรูปการลงทุนด้านสาธารณสุขและนโยบายราคาเพื่อเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนผ่านไปสู่ “เศรษฐกิจสีเขียว” พร้อมกับการสร้างงานใหม่และขจัดความยากจน ในปลายปี ค.ศ.2009 ที่ประชุมสมัชชาใหญ่แห่งสหประชาชาติได้มีมติให้จัดการประชุม Rio+20 โดยมีเรื่องเศรษฐกิจสีเขียวเป็นวาระสำคัญ ต่อมา ในปี ค.ศ. 2011 UNEP ได้เผยแพร่รายงานฉบับสำคัญเกี่ยวกับเศรษฐกิจสีเขียวในชื่อ “Towards Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication” (ความยาว 632 หน้า) ซึ่งให้เห็นความจำเป็นของการปรับเปลี่ยนแนวคิด/รูปแบบการพัฒนา ด้านเศรษฐกิจ เนื่องจากเป็นหนึ่งในสามเสาหลักของการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ขยายเติบโตไปในแนวทางที่สร้างผลกระทบกับอีกสองเสาหลัก คือ ด้านสิ่งแวดล้อมและด้านสังคม ในรายงานดังกล่าวมีรายละเอียดข้อเสนอการนำแนวคิดเศรษฐกิจไปใช้ใน 11 สาขาเศรษฐกิจ เครื่องมือด้านเศรษฐศาสตร์ บริบทแวดล้อมต่างๆ ที่จำเป็นต่อการผลักดันสู่เศรษฐกิจสีเขียว

2.2 ข้อเสนอต่อการเปลี่ยนผ่านสู่ระบบเศรษฐกิจสีเขียว

ในการขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจสีเขียวภายใต้บริบทการพัฒนาที่ยั่งยืนและการแก้ปัญหาคความยากจนนั้น ต้องอาศัยการเปลี่ยนแปลงทั้งทางโครงสร้างของระบบเศรษฐกิจ เป้าหมายการเติบโต รูปแบบเทคโนโลยีที่ใช้และวิถีทางการค้าของประเทศ ทางคณะกรรมการเตรียมการประชุม Rio+20 ได้สรุปถึงประเด็นข้อเสนอแนะที่รัฐบาลแต่ละประเทศควรนำไปดำเนินการ รวม 7 ประเด็นสำคัญ ดังต่อไปนี้ (United Nations, 2011, p.12-18 อ้างถึงในสถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม, 2556)

1) การเพิ่มประสิทธิภาพเชิงนิเวศเศรษฐกิจ (Eco-Efficiency)⁵ เช่น การให้แรงจูงใจแก่ภาคการผลิตเพื่อลดการใช้ทรัพยากรลงเหลือเพียงระดับที่สมเหตุสมผลในการผลิต ซึ่งอาจทำให้สังคมได้ประโยชน์จากการที่มีทรัพยากรเหลือมากขึ้น เช่น ในพื้นที่ที่มีแหล่งน้ำจำกัด และยังช่วยลดการปล่อยมลพิษของเสียจากกระบวนการผลิตลง แรงจูงใจ อาทิ มาตรการให้สินเชื่อดอกเบี้ยต่ำแก่ผู้ผลิตที่สามารถลดการใช้พลังงานได้ เป็นต้น

2) การจัดสรรรายจ่ายรัฐบาลเพื่อกระตุ้นภาคเศรษฐกิจเพื่อสิ่งแวดล้อม (Green-Stimulus Package) เนื่องจากประเทศที่ประสบภาวะวิกฤติการณ์ทางการเงินหลายประเทศ จำเป็นต้องอาศัยนโยบายด้านรายจ่ายของรัฐบาลเพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจอยู่แล้ว รัฐบาลอาจใช้รายจ่ายนี้ส่วนหนึ่งจัดสรรให้เกิดประโยชน์ต่อการอนุรักษ์และกระตุ้นเศรษฐกิจไปพร้อมกัน ดังเช่นกรณีประเทศสหรัฐอเมริกาที่ลงทุนในภาคพลังงานหมุนเวียนซึ่งส่งผลให้ธุรกิจแผงพลังงานแสงอาทิตย์ (solar cells) เติบโตขึ้น

3) การสนับสนุนให้เกิดตลาดของผลิตภัณฑ์ที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และการจัดซื้อสินค้าสีเขียวของภาครัฐ (Greening of Markets and Public Procurement) รัฐบาลอาจออกมาตรการที่ระบุเงื่อนไขในการจัดซื้อสินค้าบางประเภท เช่น สินค้าที่มีฉลากเพื่อสิ่งแวดล้อม สินค้าเกษตรที่มาจากวิธีการผลิตที่ยั่งยืนหรือผลิตโดยกลุ่มผู้ผลิตรายย่อยที่ยากจน เพื่อให้สินค้าเหล่านี้มีตลาดจำหน่ายและสามารถแข่งขันได้ต่อไปในอนาคต

4) การลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม (Investment in Green Infrastructure) รัฐบาลควรสนับสนุนการลงทุนในนวัตกรรมด้านโครงสร้างพื้นฐานที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมและให้ความสำคัญต่อผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการประเมินผลได้ผลเสียของโครงการด้วย ตัวอย่างโครงสร้างพื้นฐานที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ได้แก่ เทคโนโลยีด้าน

⁵ แนวคิดประสิทธิภาพเชิงนิเวศ (Eco-efficiency) ได้รับการเผยแพร่ครั้งแรกโดยสภาธุรกิจโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน (World Business Council for Sustainable Development) ซึ่งมีนัยยะในการปฏิบัติทั้งในระดับบริษัท (firm level) คือประสิทธิภาพในการผลิตสินค้าและบริการที่สามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ยกระดับคุณภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์ และสามารถลดระดับผลกระทบทางนิเวศ หรือความเข้มข้นในการใช้ทรัพยากรลงได้ และนัยยะในระดับชาติ (national level) อันหมายถึงประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากรเพื่อความก้าวหน้าทางสังคมและเศรษฐกิจและลดผลกระทบต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมทั้งระบบลงได้

พลังงานหมุนเวียน การก่อสร้างอาคารประหยัดพลังงาน การวางผังเมืองแบบบูรณาการเพื่อสิ่งแวดล้อม ระบบขนส่งมวลชนที่เน้นการอนุรักษ์พลังงานและคำนึงถึงการกระจายการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างทั่วถึง

5) การฟื้นฟูและขยายระดับของทุนทรัพยากรธรรมชาติ (Restoration and Enhancement of Natural Capital) ผ่านมาตรการต่างๆ เพื่อปรับปรุงกฎเกณฑ์หรือกลไกเชิงสถาบันที่เพิ่มความสามารถของชุมชนและภาครัฐในการจัดการทรัพยากรทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ

6) การกำหนดราคาหรือต้นทุนที่เหมาะสมของทรัพยากร (Getting Prices Right) โดยการทำให้บัญชีทางเศรษฐกิจที่คำนึงถึงมูลค่าของระบบนิเวศหรือความหลากหลายทางชีวภาพที่มีต่อระบบเศรษฐกิจทั้งในระดับพื้นที่และในระดับชาติ หรือมีการหักลบมูลค่าของผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจากตัวเลขการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ ยังควรมีระบบการจัดสรรการจ่ายเงินเพื่อค่าบริการทางระบบนิเวศ (Payment for Eco-system Services: PES) ซึ่งจะสามารถเอื้อประโยชน์ทางเศรษฐกิจให้กับกลุ่มคนที่มีรายได้น้อยและส่งเสริมให้เกิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้ในขณะเดียวกัน นอกจากนี้ ยังครอบคลุมถึงการพัฒนากลไกการจ่ายค่าชดเชยที่เหมาะสมจากการสูญเสียที่ดินหรือจากความเสียหายทางสิ่งแวดล้อมจากโครงการต่างๆ

7) การปฏิรูประบบภาษีเพื่อสิ่งแวดล้อม (Eco-Tax Reform) องค์การสหประชาชาติได้อ้างถึงงานศึกษาจำนวน 61 ฉบับซึ่งแสดงให้เห็นว่า การเก็บภาษีสิ่งแวดล้อมไม่มีผลกระทบต่อการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างมีนัยสำคัญ แต่ส่งผลกระทบต่อปริมาณการปล่อยมลพิษที่ลดลงอย่างเห็นได้ชัด ภาษีสิ่งแวดล้อมนี้อาจอยู่ในรูปของภาษีทางตรงที่เก็บจากสินค้าและบริการหรือภาษีทางอ้อมที่เก็บจากปัจจัยการผลิตที่มีผลเชื่อมโยงกัน ทั้งนี้ ควรครอบคลุมการยกเลิกการอุดหนุนสินค้าที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม (Environmentally Harmful Subsidies) ด้วย

2.3 ข้อวิพากษ์ต่อแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียว

แม้ว่าแนวคิดเรื่อง “เศรษฐกิจสีเขียว” ที่โครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (UNEP) ได้นำเสนอจะมีจุดมุ่งหมายในการปรับเปลี่ยนหรือแก้ไขให้ระบบเศรษฐกิจ (เสรีนิยมใหม่) ที่เป็นอยู่ให้เป็นไปในทิศทางที่มุ่งสู่เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนมากขึ้น แต่ก็ยังมีข้อถกเถียงเกี่ยวกับแนวคิดนี้อย่างมากระหว่างนักเศรษฐศาสตร์และนักสิ่งแวดล้อม และยังไม่มีข้อสรุปเกี่ยวกับความหมายและคุณลักษณะซึ่งเป็นที่ยอมรับในระดับสากล นอกจากนี้ กลุ่มประเทศกำลังพัฒนาและกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้วมีมุมมองต่อเรื่องเศรษฐกิจสีเขียวแตกต่างกันอย่างมาก โดยประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่มีท่าทีไม่สนับสนุนแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวเนื่องจากมีข้อห่วงกังวลต่อความเสี่ยงจากการใช้แนวคิดนี้ในแนวทางที่ผิด (misuse) เช่น การใช้ประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมและนัยสำคัญจากแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวเป็นเครื่องมือเพื่อเป้าหมายกีดกันทางการค้าของประเทศที่พัฒนาแล้ว ปัญหาจากการยกระดับมาตรฐานสิ่งแวดล้อมสำหรับสินค้าให้มีความเข้มงวดหรือมีมาตรฐานสูงขึ้นซึ่งจะส่งผลกระทบต่อส่งออกของประเทศกำลังพัฒนาที่ไม่สามารถผลิตสินค้าได้ตามมาตรฐานใหม่ การใช้เศรษฐกิจสีเขียวเป็นเงื่อนไขใหม่ต่อประเทศกำลังพัฒนาสำหรับการให้ความช่วยเหลือ การกู้เงิน หรือการปรับโครงสร้าง/ปรับลดหนี้ ฯลฯ

จากท่าทีและจุดยืนที่แตกต่างอย่างมากของกลุ่มประเทศต่างๆ ผลการประชุม Rio+20 ในเรื่องเศรษฐกิจสีเขียวจึงมีการเห็นชอบร่วมกันว่า “นโยบายเศรษฐกิจสีเขียว” (Green Economy Policy) เป็นเครื่องมือหนึ่งในการบรรลุการพัฒนาที่ยั่งยืน แต่ไม่มีการกำหนดความหมายหรือองค์ประกอบของเศรษฐกิจสีเขียวไว้ในเอกสาร เป็นเพียงการอธิบายถึงผลลัพธ์ของการดำเนินนโยบายเศรษฐกิจสีเขียวที่จะนำไปสู่การเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน เพิ่มความเป็นธรรมทางสังคมและให้แต่ละประเทศกำหนดรูปแบบและแนวทางดำเนินการเกี่ยวกับนโยบายเศรษฐกิจสีเขียวของตนเองโดยอิสระ แต่ให้สอดคล้องกับหลักการของปฏิญญาริโอ แผนปฏิบัติการ 21 และแผนปฏิบัติการโจฮันเนสเบิร์ก

3. ความเคลื่อนไหวในประเทศไทย

นับตั้งแต่ก่อนการจัดประชุม Rio+20 เมื่อปีพ.ศ. 2555 ประเทศไทยได้มีความตื่นตัวต่อแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวและแนวคิดที่เกี่ยวข้อง อาทิ การเติบโตสีเขียว สังคมคาร์บอนต่ำ อุตสาหกรรมสีเขียว การผลิตและการบริโภคที่ยั่งยืน

ดังจะเห็นได้จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555- 2559) ซึ่งได้บรรจุหลักการดังกล่าวไว้ในยุทธศาสตร์การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนโดยเสนอให้ประเทศไทยปรับกระบวนการที่สนับสนุนการพัฒนาและขับเคลื่อนประเทศเพื่อเตรียมความพร้อมไปสู่การเป็นเศรษฐกิจและสังคมคาร์บอนต่ำและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม⁶ อย่างไรก็ดี รัฐบาลไทยเริ่มมีการดำเนินงานเกี่ยวกับเศรษฐกิจสีเขียวอย่างชัดเจนมากขึ้นภายหลังการประชุม Rio+20 ดังจะเห็นได้จากการกำหนด “ยุทธศาสตร์การเติบโตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม” (Green Growth Strategy) เป็นหนึ่งในสี่ยุทธศาสตร์หลักของรัฐบาลภายใต้กรอบสร้างฐานเศรษฐกิจที่มั่นคงและยั่งยืนของประเทศ (New Growth Model) ในช่วง 10-15 ปีข้างหน้า⁷ ต่อมาในเดือนกุมภาพันธ์ 2556 กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) ได้ร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องดำเนินการยกร่างยุทธศาสตร์การเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (Green Growth) พ.ศ. 2556-2561 เพื่อเป็นกรอบแนวทางการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐและภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในการสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม

ร่างยุทธศาสตร์ฯ ดังกล่าวได้ให้ความหมาย “การเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม” (Green growth/ Green Economy) ในบริบทของประเทศไทย ตามข้อเสนอของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ดังนี้

“การพัฒนาที่มุ่งไปสู่การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างยั่งยืน เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม โดยที่กิจกรรมภายใต้แนวทางการพัฒนาดังกล่าวมีการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ ก่อให้เกิดก๊าซเรือนกระจกในปริมาณที่ไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม และสูญเสียความสมดุลในการที่จะคำนวณการดำรงชีพและสนับสนุนวิถีการดำเนินชีวิตของประชากรในทุกสาขาการผลิต”

ร่างยุทธศาสตร์การเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วย 6 ยุทธศาสตร์หลัก ได้แก่ (1) การปรับฐานการผลิตและการบริโภคที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม (2) การใช้มาตรการทางเศรษฐศาสตร์และกฎหมายในการจัดการสิ่งแวดล้อม (3) การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและภัยธรรมชาติ (4) การสร้างคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดีให้กับประชาชน (5) การบริหารจัดการฐานทรัพยากรธรรมชาติและใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และ (6) การสร้างสังคมที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ คณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 9 เมษายน 2556 อนุมัติในหลักการต่อร่างระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยคณะกรรมการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน พ.ศ. .... โดยคณะกรรมการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนดังกล่าวมีนายกรัฐมนตรีเป็นประธานและ สผ. เป็นฝ่ายเลขานุการ คณะกรรมการฯ ชุดนี้จะเป็นกลไกหลักของประเทศไทยในการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ยั่งยืนและขับเคลื่อนการดำเนินงานของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดการอนุวัติตามผลลัพธ์ของการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน ค.ศ. 2012 และข้อตกลงหรือผลลัพธ์จากการประชุมระหว่างประเทศอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน⁸

จะเห็นได้ว่า รัฐบาลไทยได้ขานรับแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวโดยได้นำมากำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์ว่าด้วยการเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมีคณะกรรมการการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นกลไกในการขับเคลื่อน อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี การมียุทธศาสตร์และกลไกดังกล่าวมิได้เป็นหลักประกันว่า ประเทศไทยจะปรับทิศทางประเทศสู่เศรษฐกิจสีเขียวได้อย่างแท้จริง เนื่องจากที่ผ่านมา รัฐบาลไทยได้มีการดำเนินการในลักษณะเดียวกันนี้ภายหลังการประชุม Rio เมื่อปีพ.ศ. 2535 และการประชุม WSSD หรือการประชุม Rio+10 ในปีพ.ศ. 2545 แต่เมื่อภาคการเมืองมิได้ให้ความสำคัญอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ส่งผลให้ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ยั่งยืนที่จัดทำขึ้นในปีพ.ศ. 2546 มิได้ถูกนำไปปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาโครงสร้างและองค์ประกอบของคณะกรรมการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่จัดตั้งขึ้นในรัฐบาลปัจจุบัน จะพบว่า ฝ่ายการ

⁶ ทางภาคอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรมได้มีการขับเคลื่อนโครงการอุตสาหกรรมสีเขียวมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2554 ซึ่งเป็นโครงการที่ส่งเสริมให้ผู้ประกอบการพัฒนาและปรับปรุงกระบวนการผลิตให้ลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมโดยการเป็นดำเนินงานเชิงสมัครใจผ่านการใช้สิทธิประโยชน์และการให้ใบรับรอง นอกจากนี้ กรมควบคุมมลพิษได้ดำเนินโครงการส่งเสริมและสนับสนุนการจัดซื้อจัดจ้างสินค้าและบริการที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมของภาครัฐมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2551 ปัจจุบันมีหน่วยงานภาครัฐระดับกรมหรือเทียบเท่าทั้งหมด 170 หน่วยงานได้เข้าร่วมดำเนินการจัดซื้อจัดจ้างสินค้าและบริการที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมดังกล่าว

⁷ จากผลการประชุมเชิงปฏิบัติการบูรณาการแผนปฏิบัติการยุทธศาสตร์ประเทศไทยและแผนปฏิบัติการยุทธศาสตร์การเข้าสู่ประชาคมอาเซียน ครั้งที่ 3 เมื่อวันที่ 7 มกราคม 2556 และการประชุมเมื่อวันที่ 22 มกราคม 2556 โดยอีกตามยุทธศาสตร์ ได้แก่ การเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศเพื่อหลุดพ้นจากประเทศรายได้ปานกลาง “Middle Income trap” (Growth & Competitiveness) การลดความเหลื่อมล้ำ (Inclusive Growth) และการสร้างความสมดุลและปรับระบบการบริหารจัดการภายในภาครัฐ (Internal Process)

⁸ http://www2.ofim.mof.go.th/images/stories/pdf/76127_09-04-56.pdf

เมืองได้รับแต่งตั้งให้เป็นประธานและกรรมการเช่นเดียวกับคณะกรรมการฯ ที่จัดตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2546 ทำให้เกิดข้อห้วงกังวลว่า กลไกดังกล่าวจะไม่สามารถขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในส่วนถัดไป ผู้เขียนจะวิเคราะห์ประเด็นท้าทายที่อาจเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศไทยไปสู่เศรษฐกิจสีเขียวและการพัฒนาที่ยั่งยืน รวมทั้งข้อเสนอแนะสำหรับประเทศไทย

4. วิเคราะห์ประเด็นท้าทายสำหรับประเทศไทย

แม้กระแสแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวจะช่วยกระตุ้นให้ประเทศต่างๆ กลับมาทบทวนวิธีการพัฒนาที่ผ่านมาและสร้างความหวังให้กับการพัฒนาที่ยั่งยืนอีกครั้ง แต่การนำแนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวมาใช้ในทางปฏิบัตินั้นนับว่าเป็นเรื่องท้าทายอย่างมากในบริบทของประเทศไทย โดยเฉพาะประเทศไทยอันเนื่องมาจากปัญหาอุปสรรคหลายประการดังต่อไปนี้

- 1) การขาดความมุ่งมั่นหรือเจตจำนงทางการเมืองต่อประเด็นสิ่งแวดล้อม การสร้างระบบเศรษฐกิจหรือการสร้างการเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมนั้น รัฐบาลจำเป็นต้องใช้งบประมาณเพิ่มเติมจากงบประมาณปกติ และต้องปรับเปลี่ยนนโยบายและมาตรการต่าง ๆ ไปในทิศทางที่สร้างประโยชน์ต่อสิ่งแวดล้อมและพัฒนาคุณภาพชีวิตในเวลาเดียวกัน เช่น การลงทุนในโครงสร้างพื้นฐานที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมและการปฏิรูประบบภาษีเพื่อสิ่งแวดล้อมซึ่งรวมถึงการยกเลิกการอุดหนุนสินค้าที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาการดำเนินนโยบายที่ผ่านมาของรัฐบาลไทย จะเห็นว่าได้ ทุกรัฐบาลจะให้ความสำคัญกับการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นอันดับแรก โดยหากเกิดความขัดแย้งระหว่างเป้าหมายด้านเศรษฐกิจกับเป้าหมายด้านสิ่งแวดล้อมหรือสังคม รัฐบาลก็จะเลือกเป้าหมายการพัฒนาเศรษฐกิจโดยแลกกับต้นทุนทางสิ่งแวดล้อมและสังคม เช่น กรณีปัญหามลพิษในพื้นที่มาบตาพุดซึ่งรัฐบาลหวังผลกระทบต่อการลงทุนจึงไม่ประกาศเป็นเขตควบคุมมลพิษตามที่ชาวบ้านเรียกร้อง จนชาวบ้านต้องนำเรื่องฟ้องศาลปกครองและศาลได้พิพากษาให้คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติประกาศท้องที่มาบตาพุดและพื้นที่ใกล้เคียงเป็นเขตควบคุมมลพิษ
- 2) การขาดความต่อเนื่องในการผลักดันนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม ผลสืบเนื่องจากที่ฝ่ายการเมืองไม่ได้ให้ความสำคัญกับการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมหรือการพัฒนาที่ยั่งยืน (ในอีกด้าน ประชาชนที่เลือกผู้แทนราษฎรก็คำนึงถึงปัญหาเศรษฐกิจเป็นหลัก) อีกทั้งการเมืองไทยมีเสถียรภาพน้อยและต้องอาศัยการผสมผสานประโยชน์ระหว่างกลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มทุนหลายกลุ่มในการจัดตั้งรัฐบาล นโยบายด้านสิ่งแวดล้อมหรือสังคมจึงไม่เคยเป็นนโยบายหลักของพรรคการเมืองและของรัฐบาล ทำให้ขาดแรงขับเคลื่อนทางการเมือง งบประมาณด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งแม้จะเป็นงบตามแผนยุทธศาสตร์ที่ได้รับการอนุมัติจากรัฐบาลมักจะถูกลดทอนเพื่อนำงบประมาณไปสนับสนุนโครงการกระตุ้นเศรษฐกิจภายใต้้นโยบายประชานิยมของฝ่ายการเมือง ส่งผลให้การดำเนินงานตามแผนยุทธศาสตร์ด้านสิ่งแวดล้อมหรือการพัฒนาที่ยั่งยืนไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร
- 3) หน่วยงานของรัฐไม่สามารถบูรณาการการดำเนินงานร่วมกันได้ แม้ในปัจจุบัน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะร่วมกันจัดทำแผนยุทธศาสตร์ แต่การเสนอโครงการมักจะเป็นลักษณะต่างคนต่างเสนอ ทำให้ขาดการมองการแก้ปัญหาแบบองค์รวม ปัญหาดังกล่าวอาจมาจากค่านิยมที่ยึดติดกับความเป็นเจ้าของงานและโครงสร้างของระบบราชการและเงื่อนไขต่างๆ เช่น ระบบงบประมาณและการประเมินผลงาน จนกลายเป็นอุปสรรคสำคัญในการนำนโยบายและแผนไปปฏิบัติให้บังเกิดผลสำเร็จ นอกจากนี้ แม้แนวคิดเศรษฐกิจสีเขียวได้เสนอให้มีการปฏิรูประบบการคลังเพื่อสิ่งแวดล้อมซึ่งต้องอาศัยบทบาทของกระทรวงการคลัง แต่จากประสบการณ์ของการยกร่างพระราชบัญญัติมาตรการการคลังเพื่อสิ่งแวดล้อม พ.ศ.... ที่กระทรวงการคลังได้ดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2550 ชี้ให้เห็นถึงความไม่พร้อมของหน่วยงานด้านเศรษฐกิจ (ในด้านบุคลากรและความรู้) ที่จะผลักดันการปฏิรูประบบภาษีเพื่อสิ่งแวดล้อมรวมทั้งปัญหาการประสานงานกับหน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อม

- 4) การขาดธรรมาภิบาล/การมีส่วนร่วมของภาคประชาชน การพัฒนาประเทศตามแนวทางเศรษฐกิจสีเขียว นั้นจำเป็นต้องอาศัยการลงทุนของภาครัฐในการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ดังนั้น ภาครัฐจำเป็นต้องมีธรรมาภิบาลเพื่อให้การบริหารโครงการเป็นไปอย่างโปร่งใสและได้รับการยอมรับจากประชาชน อย่างไรก็ตาม แม้ประเทศไทยมีการออกพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2546 แต่ดูเหมือนหลักธรรมาภิบาลยังคงมิได้ฝังรากในระบบการเมืองการปกครองของไทย ดังจะเห็นได้จากดัชนีสถานการณ์คอร์รัปชันไทย (Thai CSI) มีแนวโน้มสูงขึ้นและมีการประมาณการว่ามูลค่าการทุจริตคอร์รัปชันมีวงเงินสูงถึงร้อยละ 35 ของงบประมาณแผ่นดิน⁹ ฝ่ายการเมืองยังคงมีทัศนคติว่า กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนสร้างความล่าช้าหรือมีความงัวเงียที่ละเว้นขั้นตอนดังกล่าว ดังเช่นกรณีโครงการบริหารจัดการน้ำ 3.5 แสกล้านบาทของรัฐบาลปัจจุบันซึ่งรัฐบาลให้เหตุผลถึงความเร่งด่วนในการดำเนินโครงการ เดินหน้าโครงการโดยไม่เปิดให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ เป็นเหตุให้สมาคมต่อต้านสภาวะโลกร้อนกับชาวบ้าน 45 ราย ยื่นฟ้องต่อศาลปกครองและศาลปกครองได้มีคำพิพากษาให้รัฐบาลปฏิบัติตามรัฐธรรมนูญด้วยการนำแผนแม่บทฯ ไปดำเนินการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนก่อนที่จะดำเนินการจ้างออกแบบและก่อสร้างในแต่ละแผนงาน¹⁰
- 5) ประชาชนยังขาดจิตสำนึกในเรื่องการอนุรักษ์และการรักษาสิ่งแวดล้อม แม้ปัจจุบัน ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศที่ก่อให้เกิดน้ำท่วม ภัยแล้งอย่างรุนแรงได้กระตุ้นให้คนไทยหันมาใส่ใจสิ่งแวดล้อมมากขึ้น แต่ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศก็ยังไม่ให้ความสำคัญกับปัญหาปากท้องเป็นอันดับแรก และไม่เต็มใจหรือไม่พร้อมที่จะจ่ายเงินเพิ่มขึ้นเพื่อสิ่งแวดล้อม (ดังเช่น กรณีการจ่ายค่ากำจัดขยะ ค่าบำบัดน้ำเสีย) ส่งผลให้นักการเมืองทั้งระดับชาติและระดับท้องถิ่นไม่กล้าผลักดันกฎหมายหรือมาตรการภาษีสิ่งแวดล้อมเนื่องจากเกรงว่าจะเสียคะแนนทางการเมือง การผลักดันนโยบายภาษีสิ่งแวดล้อมที่จะให้ประชาชนเป็นผู้จ่ายเงินโดยตรงจึงเป็นเรื่องยากสำหรับประเทศไทย (ที่ผ่านมารัฐบาลจึงใช้กฎหมายสรรพสามิตเป็นเครื่องมือในการจัดเก็บภาษีสิ่งแวดล้อมแทน เช่น การเก็บภาษีน้ำมันที่มีสารตะกั่วสูงกว่าน้ำมันไร้สารตะกั่ว เป็นต้น)
- 6) สังคมไทยยังขาดความรู้ความเข้าใจต่อการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อม นโยบายเศรษฐกิจสีเขียวเสนอให้มีการกำหนดครากาหรือต้นทุนสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมเพื่อนำไปใช้ในการปรับตัวเลขการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่สะท้อนต้นทุนสิ่งแวดล้อม รวมทั้งใช้ในการกำหนดอัตราภาษีสิ่งแวดล้อมรวมทั้งการกำหนดค่าชดเชยที่เหมาะสมจากความเสียหายทางสิ่งแวดล้อมอันเนื่องมาจากโครงการพัฒนาต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม องค์กรความรู้ด้านการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมและนักวิชาการด้านเศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมในประเทศไทยมีอยู่น้อยมาก อีกทั้งภาคส่วนต่าง ๆ ยังไม่เข้าใจในแนวคิดและระเบียบวิธีวิจัยของการประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อม การประเมินมูลค่าสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะการประเมินมูลค่าทรัพยากรธรรมชาติจึงยังไม่เป็นที่ยอมรับมากนักในสังคมไทยและในบางกรณี พบว่ามีการนำไปใช้อย่างไม่ถูกต้อง

5. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หากพิจารณาจากประเด็นท้าทายที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า อุปสรรคสำคัญ คือ ภาคการเมืองและโครงสร้างเชิงสถาบันและกฎหมายที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาเศรษฐกิจสีเขียวและการพัฒนาที่ยั่งยืน ทางแก้ที่ดีที่สุดแต่ก็เป็นเรื่องที่ยากที่สุด คือ การปฏิรูปการเมืองการปกครองและระบบราชการ ในระยะสั้น สิ่งที่สามารถทำได้ คือ การผลักดันให้ภาควิชาการและสื่อมวลชนร่วมกันสร้างความรู้ความเข้าใจและความตระหนักเรื่องสิ่งแวดล้อมให้กับประชาชน รวมทั้งความสำคัญ of เครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์ เพื่อให้ประชาชนสนับสนุนและเลือกนักการเมืองที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อมเข้ามาในสภาผู้แทนราษฎรและวุฒิสภามากขึ้นเพื่อผลักดันนโยบายเศรษฐกิจสีเขียวหรือการพัฒนาที่ยั่งยืนให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม

⁹ ศูนย์พยากรณ์เศรษฐกิจและธุรกิจ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย (2556) ดัชนีสถานการณ์คอร์รัปชันไทย Corruption Situation Index: CSI (31 มกราคม 2556), http://utcc2.utcc.ac.th/localuser/cebf/download/analysis/05Thai%20CSI-I_02-01-2556.pdf

¹⁰ <http://www.manager.co.th/politics/viewnews.aspx?NewsID=9560000078176>

สำหรับคณะกรรมการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนที่จัดตั้งขึ้นนั้นควรปรับให้เป็นหน่วยงานกลางที่มีความเป็นอิสระ (ไม่ขึ้นอยู่กับนักการเมือง) และมีอำนาจในการกลั่นกรองนโยบายและโครงการขนาดใหญ่ได้โดยหากนโยบายหรือโครงการใดไม่ผ่านการประเมินกลั่นกรองจากคณะกรรมการชุดนี้ก็จะไม่ได้รับการจัดสรรงบประมาณแผ่นดิน ทั้งนี้ จำเป็นต้องมีปรับองค์ประกอบของกรรมการโดยเพิ่มสัดส่วนผู้ทรงคุณวุฒิและผู้แทนภาคประชาสังคมมากขึ้น รวมทั้งต้องมีการกำหนดให้มีการใช้เครื่องมือที่ช่วยประกอบการตัดสินใจ อาทิ การประเมินสิ่งแวดล้อมระดับยุทธศาสตร์ (Strategic Environmental Assessment : SEA) การประเมินต้นทุนและผลประโยชน์ (Cost-Benefit Analysis: CBA) ซึ่งจะช่วยให้การตัดสินใจนโยบายและโครงการอยู่บนฐานของข้อมูลและความรู้ และช่วยให้ผู้กำหนดนโยบายสามารถจัดลำดับความสำคัญของนโยบาย/โครงการได้

เอกสารอ้างอิง

สถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม (2555). จัปกระแส RIO+20 คู่สังคมไทย. กรุงเทพฯ: สถาบันธรรมรัฐฯ สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

สถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม (2556). รายงานผลการศึกษาระดับสมบูรณ์ การวิเคราะห์ผลการประชุมสหประชาชาติว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน ค.ศ. 2012 ต่อแผนยุทธศาสตร์การจัดการสารเคมีแห่งชาติ. เสนอสำนักงานคณะกรรมการอาหารและยา

Pearce, D.W., Markandya, A. and Barbier, E.B. (1989). Blueprint for a Green Economy. London: Earthscan.

UNEP (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Development.